

Інститут філософії АН України

На правах рукопису

КОНОНЕНКО ТЕТЯНА МИХАЙЛІВНА

ТИПИ СПІЛКУВАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ІСТОРИЧНОГО ПРОЦЕСУ
(Соціально-філософський аналіз)

Спеціальність-09.00.11-соціальна філософія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філософських наук

Київ - 1994

AB 29.523

Дисертація є рукопис

Робота виконана в секторі філософії історії відділу соціальної філософії Інституту філософії АН України

Науковий керівник - ПРИЛУК В. Д., доктор філософських наук

Офіційні опоненти:

ГОРСЬКИЙ В. С., доктор філософських наук, професор;

КОСТЕНКО Н. В., кандидат філософських наук, докторант

Інституту соціології АН України.

Провідна організація: Центр гуманітарної освіти АН України.

Захист відбудеться 29 квітня 1994 р. о ____ год. на засіданні Спеціалізованої вченої ради Д. 01. 25. 03. в Інституті філософії АН України за адресою: Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Інституту філософії АН України.

Автореферат розіслано _____ 1994 р.

ВЧЕНИЙ СЕКРЕТАР
Спеціалізованої ради

І. В. БОЙЧЕНКО

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

AB-29.523

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ. Нагальні питання суспільної розбудови як ніколи раніше потребують для свого вирішення відповідних теоретичних досліджень, які у кожному розвиненому суспільстві посідають чільне місце. Особливо, якщо це стосується такої надзвичайно важливої сфери життя як спілкування. Саме у певних типах спілкування втілюється зміст безпосередніх настроїв людей, їх морального і естетичного почування, а відтак, відтворюється певний стан суспільства, його лице.

Досить зауважити, що саме у спілкуванні виявляється історичність і стійкість певної людської спільності. Як люди спілкуються один з одним, таким же чином суспільство постає у планетарній єдності. Дослідження існуючих в історії типів спілкування, засвоєння важливих цивілізаційних уроків зродження, а не руйнації і занепаду є непересічним завданням дослідницької думки.

Суспільна думка вже тривалий час напружує матеріал для осмислення мети, законів і принципів історичного процесу. Вона невпинно закладає у підстави історичного поступу ідеали блага, добра, справедливості, відшукує засоби боротьби із проявами зла в історії, намагається обґрунтувати можливості застосування ідеї досконалості у суспільних відносинах. Ці теоретичні добутки впливають на наше усвідомлення місця і ролі людини в історичному процесі, значення для неї історії батьківщини, роду, а також надають людині ідеї майбутності, впевненості у прийдешньому дні. Суспільство, що позбавлене історичного ідеалу, мети, і у спілкуванні своїх громадян виявляє переживання песимістичних настроїв, нестійкості і нетривалості. Водночас саме усвідомлення історичних проявів певності суспільного розвитку, втілене як ті чи інші історичні типи спілкування, дає нам змогу свідомо скоригувати власні настрої і почування, обминути пастки занепаду.

Питання виявлення історичних типів спілкування, дослідження методології експлікації їх з історії соціального

розвитку, можливості застосування добутоків у безпосередньому житті є надзвичайно актуальними для суспільного сьогодення, коли закладаються основи нашого історичного майбутнього.

СТАН НАУКОВОЇ ОПРАЦЬОВАНОСТІ ПРОБЛЕМИ. Важливим завданням будь-якої з теоретичних побудов є чітке означення власних підстав. Але саме це завдання і стає полем, навколо якого точаться суперечки. Надзвичайно вагомим кроком в історії філософії стало кантіанське "розлучення" етики з власне філософією і релігією, галузями, які мають незаперечне особнє підґрунтя, і до яких на протязом тривалого часу була прилучена етика. Дешо подібне відбувається і з соціально-філософською галуззю знання. І якщо виокремлення суспільно-філософських теорій у світовій думці розпочалося ще з 20-30 р. ХХ ст., то вітчизняні відповідники ледь торують собі шлях, випаутуючись із тенет "єдино можливої універсальної" філософії марксизму. Подібна ситуація призводить до того, що питання спілкування розглядають у гранично можливому діапазоні галузей знання, де кожна з них галузей намагається охопити явище спілкування власною підставою. Відповідно зростає і часом протилежні уяви про місце і роль спілкування, його функціональну специфіку. Не заперечуючи тісного зв'язку явища спілкування із знанням, етикою, релігією, психологією, природничою сферою, автор все ж наголошує на тому, що власне коріння явища спілкування сягає у суспільну дійсність, яка сама є багатомірною і відбивається не в одній, а в багатьох соціальних теоріях. Це в свою чергу пояснює той неймовірний полісемантизм категорії спілкування, який іноді позбавляє можливості аутентичного її усвідомлення і практичного використання.

Подібна підставова недиференційованість зумовляє використання дослідниками при розгляді проблеми спілкування понять і категорій практично з усіх зазначених галузей. А той факт, що знання про них зорганізоване на засадах законів і принципів співвідношення форм знання як єдиної епістемологічної системи, визначає специфічний гносеологічний відтінок у дослідженні усіх можливих проявів спілкування. Тому у соціально-філософських теоріях значне місце відведене проблемам не лише похідним від безпосереднього розгляду змісту спілкування, а й

відповідним методам і засобам соціально-філософського пізнання, які істотно відрізняються від позитивно наукових та від логіко-філософських. Принцип історизму, заключений у методологічних підвалинах соціально-філософських теорій визначає характерну особливість таких форм пізнання як форми історичного пізнання, де предметом постають явище спілкування у його суспільній формі, закони і типи історичних перетворень та конкретно-історичні засоби дослідження суспільства.

Загальною властивістю соціально-філософських теорій є безумовне орудування категоріями "історичний процес", "форми суспільства" та "спілкування", як виразником активного зв'язку цю між складовими соціальної дійсності. Однак синтетичне відношення цих категорій практично не досліджувалося як специфічний об'єкт, лише порізно і безвідносно до базових підстав соціальних теорій.

Можна виокремити три шаблі у розвитку найближчих філософських теорій, починаючи із І.Канта, який вперше теоретично обґрунтував ідею всесвітньо-історичного процесу. На першому шаблі можна об'єднати дослідження незалежних підстав розвитку в історії як соціального поступу. Вони представлені роботами Канта, Фіхте, Гете, Шеллінга, Гердера, Гегеля, Фейербаха та ін. Другий складають дослідження вже власне соціологічних концептів соціального буття, де відшукуються специфічні об'єкти досліджень і створюються нові системи дослідницьких операцій, переосмислюються іманентні закони історичного розвитку. Ці праці характеризуються двоїстістю теоретичних підстав, де власне-філософський і власне-соціологічний елементи перебувають у синкретизованому стані. Цей шабель уособлений іменами К.Маркса із цілокупною традицією марксизму, російськими відповідниками на чолі з П.І.Новгородцевим, Б.М.Чичерінін, Р.Ю.Віппером, Н.Я.Гротом, Е.А.Радловим, П.М.Нілюковим та ін. Третій шабель репрезентується працями, автори яких будують власні теорії на власне соціологічному матеріалі, застосовуючи іманентні предмету та філософсько-історичні методи дослідження і лише побіжно послуговуючись суто філософськими ідеями історичного процесу. До цього напрямку належать імена О.Шенгелера, П.Сорокіна, Р.Дж.Коллінґвуда, А.Дж.Тойнбі, Л.Февра та ін.

Внаслідку, проблеми суспільно-історичного процесу і теорії історичного пізнання стають осередком нової галузі думки. Об'єднав їх те, що у безпосередньому дослідженні головним об'єктом є живе спілкування індивідів, які цим шляхом утворюють різні типи спільності. Закони і принципи взаємовідношення цих типів, їх історичні зміни і обґрунтування мети цих перетворень утворюють складові соціально-історичної теорії. Відповідно означається і ситуація із категорією спілкування. Ходив з дослідників соціальних проблем не обходить увагою питань спілкування, але систематичного обґрунтування цього явища не здійснено. Категорія спілкування є унікальною у тому розумінні, що вона єдина притаманна історичному процесу категорія, яка не має власного історичного втілення у теоріях. Це пояснюється, очевидно, тим, що, розглядаючи фактично спілкування, дослідник інтерпретує його за тим чи тим втіленням спілкування в іншому соціальному процесі - праці, пізнанні, обміні тощо. Зумовлюючи історизм соціальної дійсності, спілкування досі не набуло історизму у власному розумінні і видозмінах. Тому питання співвідношення теорії історичного процесу і місця і ролі у ньому явища спілкування все ще чекають на окремі дослідження. Інструментарії для дослідження представлені у теоріях історичного процесу, котрі зумовлюють класифікаційні і типологізаційні ознаки явища спілкування відповідно до власних теоретичних підстав.

Аспекти загальнотеоретичного вирішення проблеми типологізації історичного (із зазначеного змісту - суспільного) матеріалу спочатку досліджувались переважно зарубіжними науковцями. Їх розглядали філософи історії і історики науки Зіммель, Штамлер, Дюркгейм, Поннер, Гемпель, Нагель та інші. Проблема застосування принципу історизму у визначенні підстав типологізації форм спілкування найпродуктивніше розглянули дослідники структури історичної теорії. Традиційно цей напрямок охоплює також питання історичного пояснення і об'єктивності історичного візнання. Таким чином, апріорний принцип історизму у безпосередній (а не теоретичній) дійсності перетворювався на об'єкт окремого дослідження, де матеріалом виявлялися певні типи спілкування. Питання структури історичної теорії аналізувалися Т. М. Івановим, А. М. Коршуновим, Ю. А. Петро-

вим. А. І. Уваровим, В. В. Косолаповим, Е. М. Лооне, О. С. Уйбо та іншими. Із зарубіжних дослідників значні добутки отримали Р. Дільтей, Г. Ріккерт, Б. Кроче, Р. Дж. Коллінгвуд, К. Беккер, Ч. Бірд, А. Дж. Тойнбі, Л. Февр. Осібно питання історичного пояснення заторкувались К. Генпедем, У. Дресн, З. Дільтесн, А. Порком, Н. Мандельбауном, А. Гатфінкедем, Д. Портером, У. Волшем та ін. Ці ж автори досліджували і проблеми об'єктивності історичного пізнання.

Важливим добутком у межах постмарксистського тлумачення соціальної детермінованості явиш спілкування стали праці радянських і вітчизняних дослідників. Ними обстоювались два основні підходи: діяльнісний та інформаційний. Перший узгоджував спілкування із класичною марксистською схемою за причинним виробничою діяльністю індивідів та сукупністю притаманних їм зв'язків. Другий, діалектично розширюючи поле виробничих стосунків у системи суспільних зв'язків, витлумачував спілкування як обмін інформацією, або ж відшукував для спілкування образно-знакові форми втілення. Діяльнісний підхід досліджували А. А. Брудний, Г. С. Батішев та ін.; інформаційний обстоювався О. С. Уйбо, Ю. Д. Прилюком, та ін.. Різні аспекти соціальної детермінованості явиша спілкування розглянуті у працях Л. М. Архангельського, О. Л. Бодальова, О. О. Леонтьєва, Б. Ф. Ломова, Б. Д. Паригіна. Відповідні логіко-пізнавальні аспекти теорії соціальної діяльності і явиша спілкування досліджували М. С. Каган, В. В. Дзидький, І. А. Майзель, Г. А. Левін, К. М. Любутін, М. О. Парник, В. С. Стьопін, М. Г. Ярошевський, О. П. Огурцов, С. Д. Хайтун; проблеми соціального аспекту діяльності Г. І. Горак, Н. В. Мотрошилова, В. І. Толстих, П. В. Коппін, В. А. Лекторський, В. І. Шинкарук, О. І. Яценко; проблеми методології соціального пізнання І. В. Бойченко, В. І. Куценко; проблеми пізнання та його діалогічного аспекту Є. К. Бистрицький, С. Б. Кримський, В. К. Нішанов, М. М. Бахтін, В. С. Біблер, П. П. Гайденко, В. С. Горський, А. Я. Гуревич, Ю. В. Кушаков та ін.

Таким чином, зарубіжна і вітчизняна філософська думка напращувала значний теоретичний матеріал. Однак відкритим залишається питання співвідношення явиша спілкування й історичного процесу у їх специфічному і самостійному вимірі. Рівнозначним є і питання суб'єкта суспільного пізнання, його атрибутів і

властивостей, а відтак і наявності специфічних історичних доглядів де неможливий редукціонізм до устадених науковознавчих теоретичних парадигм. Первинне впорядкування наявних, але відмінних одна від одної суспільних "історій" та визначення значення для них явища спілкування і окреслило тему запропонованого дослідження.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДИСЕРТАЦІЇ. Метою дисертації є дослідження різноманітних теорій історичного процесу, їх підстав та притаманних методологій історичного пізнання, де явище спілкування відіграє роль складової підстави у зображенні суспільної дійсності, а також, відповідної типологізації спілкування за належністю до тієї чи іншої суспільно-філософської теорії. Реалізація цієї мети спонукала до вирішення таких завдань:

- Дослідити ознаки функціональної особливості явища спілкування в наявних концепціях історичного процесу. Визначити різновиди обґрунтувань історичного процесу як розвитку суспільної дійсності, втілені у суспільно-філософських теоріях.

- Провести аналіз форм суспільного пізнання відповідних суспільно-історичним теоріям, і окреслити можливості позанаукового розгляду історичних типів спілкування.

- Обґрунтувати проблему теоретичного застосування принципу історизма у визначенні підстав для типологізації форм спілкування.

- Дослідити структурні складові історичної теорії і її можливості для типологізації явищ спілкування в історії; питання історичної інтерпретації; об'єктивності історичного пізнання; структури ментальності.

МЕТОДОЛОГІЧНУ ТА ТЕОРЕТИЧНУ ОСНОВУ дисертаційного дослідження становлять праці, присвячені фактологічному зображенню історичного процесу, праці з методологічних питань філософії історії, дослідження сучасних методологів науки.

Опрацюючи тему, автор спирався на розробки з питань історичного процесу і теорії історичного процесу, використовував літературу з методологічних питань науки, культурології, лінгвістики, праці, присвячені проблемам специфіки та природи філософського знання. Значне місце відведене критичним працям сучасних вітчизняних дослідників в галузі суспільно-історичних

проблем.

Джерелознавчою базою дослідження стали основоположні праці з філософії історії та історичного процесу (як вітчизняних, так і зарубіжних авторів).

НАУКОВА НОВИЗНА дисертації полягає у тому, що вперше безпосередньо досліджена проблема типологізації явищ спілкування як виокремленої складової історичного процесу та визначені можливості різноманітних соціально-філософських теорій у досягненні зазначеної мети. Важливим добутком дисертації є попередній аналіз концепцій історичного процесу, а відтак і означення теоретично обґрунтованих відповідних форм суспільної діяльності, які окреслюють характерні властивості тих чи інших типів історичного спілкування.

Це твердження може бути конкретизоване у

ТЕЗАХ, ЩО ПРОПОНУЮТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ:

- У аутентичних соціально-філософських концепціях явищу спілкування надається одне з першочергових значень у обґрунтуванні висхідної точки історичного процесу. Надзвичайно важливого значення набуває питання детермінованості відповідних форм спілкування соціальною дійсністю. Водночас, про що свідчать сучасні соціально-філософські концепції, теоретичне відтворення історичних властивостей форм соціальної діяльності зазнає зворотнього впливу з боку експлікованих властивостей певних типів спілкування. Це твердження деталізується у такій формулі: певні історичні форми суспільства узагальнюють найзагальніші класи подібних у спілкуванні спільностей, але лише виокремлене дослідження історичних типів спілкування дає можливість цілісно розмежувати історичні суспільні об'єднання і визначати закони їх генезису та наступності як вступу історичного процесу.

- Це відношення є виразником діалектики застосування класифікаційних та типологізаційних методів у дослідженні явищ соціальної діяльності. Класифікація соціальних форм спілкування і встановлення їх зв'язку з іншими формами соціальної діяльності можлива лише тоді, коли, завдячуючи типологізації явищ спілкування, накопичений первинний матеріал для обґрунтування існування в історії автономних суспільних об'єднань, які мають всі ознаки певної форми суспільства. Найзагальніша тео-

ретична соціальна періодизація історичного процесу залежить від встановлених форм спілкування, а діалектика типологізаційних і класифікаційних методів виявляється у тому, що у межах означеної теоретичної системи розвитку безперервно відбувається накопичення і перегрупування історичного матеріалу, який конкретизується у формах соціального знання. Таким чином, у виокремленні нових історичних типів спілкування матеріалізується принцип неперервності суспільного розвитку. Цей процес відтворюється у соціально-філософських теоріях як протипага суто розсудковим, дискретним принципом побудов і теорій історичного процесу.

- Зазначена суперечність деталізується у двоступінчатому системному відтворенні ролі і місця типів спілкування в історичному процесі. Класифікація форм суспільної діяльності в історії породжує існування відмінних історій, у яких обґрунтовується та чи інша періодизація в залежності від базових форм спілкування: лінійна, циклічна, формаційна, цивілізаційна. Відповідно градуються і похідні форми різних рівнів зазначених систем. Зв'язки між ними забезпечують неперервне відтворення типів спілкування, яке згодом призводить до перегляду класифікаційних формативних принципів. Другий шабель охоплює неструктурні загальносистемні зв'язки, які обіймають царину безпосередніх форм існування. Виокремлюються типи спілкування за відношенням суб'єкт-суб'єкта: індивіда-групи, групи-спільноти, спільноти - класу, класу - суспільства, етнічних спільностей, національних, расових, народних, культурних. зміст яких відтворюється у шоденних проявах явища спілкування.

-У відповідному ракурсі певні факти історичного процесу виявляються як виразники тих чи інших проявів спілкування в історії. Притаманні теорії історичного пізнання принципа групування фактів історичного процесу як історичних форм спілкування утворюють підґрунтя для типологізації явищ спілкування. Ці певні типи, узгоджені відповідним теорії історичного пізнання чином - є підставою для узагальнення теорії історичного пізнання як поступу суспільної діяльності.

СТРУКТУРА РОБОТИ. Структура дисертації обумовлена метою і завданнями дослідження. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, бібліографічного списку, структура і

послідовність яких відповідає внутрішній логіці опрацювання теми.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ.

У ВСТУПІ обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначається стан її теоретичного опрацювання, формулюються мета та завдання дослідження, його методологічна підстава. Також заторкнуті питання про практичну доцільність дисертації і подальші перспективи у вивченні проблематики спілкування та історичного процесу.

ПЕРШИЙ РОЗДІЛ - "Проблема спілкування та способи її вирішення у сучасних соціально-філософських теоріях" складається з трьох параграфів: "Явище спілкування та його роль і місце у сучасних західних філософських теоріях", "Закономірності виявів спілкування у суспільній дійсності" та "Можливості теорії соціального детермінізму у типологізації явища спілкування". Необхідність написання першого параграфу полягає у тому, що сучасна світова філософсько-історична наука вже тривалий час використовує терміни і поняття, що суттєво відрізняються від вітчизняних відповідників щодо означеної проблеми. Аналізу піддаються три головних поняття, які у власній теоретичній вагомості визначають логічний зміст запропованої теми ("історичний процес", "суспільство", "спілкування").

Дослідження матеріалу показує, що у сучасних західних концепціях існує три основних підходи до розгляду явища спілкування. К. Ясперс, досліджуючи питання суспільного буття, зупиняється на понятті "екзистенція", яке і є відповідником сутності всього існуючого. Першопричиною ж "екзистенції" він вважає комунікацію, у якій буття і буття-в-комунікації є сторонами єдиного явища. Ясперс описує три типи соціальності, три способи організації суспільства, кожному з яких відповідає власний тип комунікації. Знання про "екзистенцію" можливе лише як вирішення проблеми розуму та екзистенції у сфері комунікації, що в ідеалі мусить викликати до життя стан екзистенціальної комунікації. Цей стан і є для К. Ясперса ідеальною підставою, метою історичного розвитку, або ж утворення

суспільства, що ґрунтується на засадах екзистенціальної комунікації.

Своєрідним доповненням філософської концепції К. Ясперса є концепція "діалогічної антропології" М. Бубера, у якій зроблена спроба подолання "монологізму" екзистенціальної комунікації Ясперса. "Діалог" як знаково-лінгвістичне спілкування є лише первинним проявом дійсної комунікації, бо, доповнений релігійним аспектом, цей діалог мусить привести до утворення ширих стосунків між людьми, з яких може зформуватися спільність нового типу, нова соціальна сфера. Ця сфера, на думку Бубера, можлива на шляхах встановлення "аутентичного соціалізму" як динамічного процесу становлення людської спільності, яка базується на відновленні "органічних зв'язків між індивідами і глибинним рівнем існування". Її метою є "людська комунікація", безпосереднє спілкування особистостей, "охоплених одним буттям".

Діалектичну відмінність має концепція Е. Левінаса, який спеціально не розглядає проблеми співвідношення "історичний процес - суспільство - спілкування", а, перебуваючи на позиції персоналізму, понімає лише комунікативні зв'язки особи із певними явищами дійсності. Досвід спілкування для Левінаса не зводиться до області знання. Він виникає як зверненість однієї суб'єктивності до іншої. Людське спілкування, за Левінасом, не функціональне, воно суцільно етизоване. Тому ставлення до "іншого" є межею трансценденції і має сенс лише тому, що він (інший) належить світу історичному і визначає його межі.

Подібну ж концепцію вибудовує М. Мерло-Понті, але спілкування він розглядає як "лінгвістичний досвід людства", який є найбільшим досягненням, істинним показником історичності, трансцендування, а також є джерелом розвитку людської культури. У підставу аналізу він закладає ідею інтерсуб'єктивності, де людина розглядається як така, що спілкується, як "успілкуване буття".

Таким чином виявляються три суттєвих підходи до проблеми історичного розуміння спілкування. Але слід зазначити, що у зазначених концепціях спілкування переважно ототожнюється з комунікацією. Класична парадигма суб'єкт-об'єктних відношень зумовлює і специфічний характер зазначених концепцій. Нонри пам'я-

К
 галя закласти у розумінні сутності буття фактор спілкування, дійсне дослідження історичної типологізації цього важливого явища відсутнє. Чи не тому релігійний, етичний та лінгвістичний аспекти спілкування нерідко перебирають властивості спілкування цілком, тому виникають не концепції історичних типів спілкування, а концепції із загальними історичними підставами релігії, етики, лінгвістики.

Вперше формальні ознаки явища спілкування як складової суспільної дійсності були досліджені у теорії К.Маркса. Тому у дисертації значне місце відведене саме цим теоретичним поглядом. У Маркса поняття історичного процесу вперше безумовно поєднується із суспільним поступом. Явище спілкування розглянуто як природний закон виникнення будь-яких значущих людських спільностей. Відповідно були створені і теоретичні засоби дослідження суспільно-історичних явищ, у підставі яких було закладено спілкування. Але на цьому етапі роздвоєність, яка виникла у зв'язку із загально-філософським підходом і традиціями суспільно-історичного аналізу не знайшла свого вирішення у подальших пошуках. Соціально-філософська теорія так і не виокремилась в окрему галузь гуманітарного знання. Традиція умоглядної концепції гегелівської методології ніщо тримала вахелі інтерпретації й осмислення матеріалу конкретно-історичних досліджень, наслідком чого стала методологічна роздвоєність, яка виражена у "діалектиці" історико-матеріалістичної та діалектико-матеріалістичної методології. Якщо ж у К.Маркса і обґрунтовується форма (внутрішня і зовнішня) спілкування як складової суспільно-історичної дійсності, то змістовне наповнення підком залежало від умоглядних принципів дослідження явища дійсності. Умоглядність подягала у тому, що пошук сутності (а, отже, і змісту) спілкування, пройшовши критичний історико-філософський шлях від Канта до Фейєрбаха, зумовив його означення як успілкування з приводу товарного виробництва. Таким чином, змістом явища спілкування стала політико-економічна діяльність. Тому історичний процес перетворювався на поступ певних типів свідностей, у підставі якого були зміни типів спілкування з приводу розвитку товарного виробництва. Для типологізації явища спілкування це важливо тому, що саме у К.Маркса ми знаходимо першу теоретично обґрунто-

вану типологізацію історії людських спільностей.

Зазначена роздвоєність суспільно-історичної і філософсько-методологічної концепції призвела до того, що феномен спілкування, набувши історико-суспільної обґрунтованості, все ж мав значну змістовну невизначеність. Його досліджували із застосуванням понять і категорій практично з усіх галузей "всеохоплюючої" теорії. Але найважливіші здобутки були отримані дослідниками, які працювали у галузі досліджень суспільної дійсності і форм суспільного пізнання. Не дивно, що саме у цій галузі явищу спілкування було присвячено значну кількість праць, основним питанням яких стала соціальна детермінованість спілкування. Навіть у межах марксистського тлумачення і дослідження дійсності відчувалося намагання виокремити соціально-філософську теорію в окрему галузь із власною системою понять і методами дослідження. Водночас, незважаючи на тиск з боку загальнофілософської методології марксизму визначення змісту спілкування почало значно перевищувати економіко-виробничий аспект.

З часом змістове наповнення спілкування охоплювало все ширші прояви суспільної дійсності. Діяльнісний та інформаційний підходи відкривали шлях до переосмислення справжньої ролі спілкування у суспільно-історичному прогресі. У межах сдиної традиційної картини світу (а, отже, - і певного типу "історії") формувалися зразки типів спілкування, які мали значне опосередкування із економічною діяльністю, але чітко фіксували певний стан суспільного поступу.

Не раніше що ж проблему почали досліджувати історичні послідовники К. Маркса. Вони не перебували під тиском вимог щодо узгодження із офіційною ідеологією, тону проблеми суспільної дійсності аналізувалися у відповідності до іманентних засобів пізнання. Ці питання розглянули Зіммель, Штанлер, Дюркгейм, пізніше Понпер, Гемпель, Нагель. Із вітчизняних дослідників теорії соціального детермінізму явищу історичної дійсності відомі О. С. Уйбо, Я. К. Ребане, Е. М. Лооце. О. С. Уйбо гадає, що елементарна схема тлумачення історичних фактів, напрацьована на матеріалі природничо-історичних наук, у науці суто історичній не може застосовуватися, бо з її допомогою намагаються вивести історичні події із неісторичних законів. Він

ґрунтує свої висновки на підставі поняття соціальної пам'яті, запропонованого М. К. Ребане.

Головними проблемами в історичній науці є проблеми історичного джерела й історичного факту. Відповідно до методології вирішення цих проблем в дисертації запропонована і типологізація цих джерел. Якщо ж визнати за цими джерелами їх суспільну суть, то проблема типологізації історичних джерел перетворюється на проблему типологізації явищ спілкування, зміст яких вже наближається до безпосередніх фактів успішкування і їх історичної достовірності.

ДРУГИЙ РОЗДІЛ - "Проблема історичної теорії, її структура і принципи" - присвячений аналізу концепцій дослідження історичних явищ і певних концепцій історичного процесу. Розкриття цієї проблеми охоплює чотири основних питання, які окремо розглянуті у відповідних параграфах: "Принцип історизму в структурі історичної теорії", "Витоки і необхідність історичного пояснення", "Проблема об'єктивності історичного пізнання", "Поняття ментальності в історичній науці і її роль у визначенні історичних типів спілкування". Перші три параграфи в головному ґрунтуються на досить відомому матеріалі, і у джерелах, взятих для опрацювання, лише зроблені відповідні наголоси. Останній параграф, присвячений питанням ментальності, теж логічно необхідний, бо саме історична теорія ментальностей є нині досить врівноваженим останнім досягненням суспільно-філософських теорій і надає матеріал для історичної типологізації явищ спілкування.

Вже зазначалося, що принцип історизму, посівши власне нісце у суспільно-філософських теоріях, став каменем спотикання для вчених при вивченні ними інших форм теоретичного знання. Власне, витоки цього розбрату ми відшукали у двоїстості позицій теорії суспільно-історичного знання в теоретичній системі К. Маркса. Тривала ж традиція наслідування головних принципів цієї теорії визначала своєрідні симбіотичні методологічні композиції теорій історичного пізнання і загально-філософських теорій форм знання. Пояснення ж цього феномену полягає у тому, що теорія суспільно-історичної дійсності так і не отримала незалежного статусу у нашій науковій традиції.

Однак і в ній вже існували зразки надзвичайно категорич-

них заяв щодо позицій історичної теорії. О. С. Уйбо після спроб узгодження принципів історичної науки із іншими типами класифікації матеріалу доходить висновку про те, що із зазначеної ситуації ^{існують} вийде два виходи, один з яких - це необхідність проголошення історії певним видом візнання.

Виходячи із цього, О. С. Уйбо формулює основні принципи та поняття історичної теорії. Наукова історична теорія має бути визначена як система із ієрархічно організованою структурою; генезис і функціонування такої теорії визначається низкою співвідносних самостійних детермінант. У складі історичної теорії виокремлюються базисний і похідний рівні. Базисний рівень складають емпірично означувані факти і добутки, отримані із інших галузей знання (конкретні науки, логіка, філософія і т. ін.). У свою чергу, цей рівень структурується на фактологічний, конструкційний і нормативний базиси.

фактологічний базис утримує інформацію про предметну область наукової теорії, або ж про факти, які вона вилучає. Конструкційний базис охоплює правила, за допомогою яких елементи теорії поєднуються поміж собою. Нормативний базис утворений положеннями, запозиченими із інших наукових теорій, у відповідності із чим вибудовується певна теорія і забезпечується узгодженість теоретичного знання, що акумулює найстійкіші його складові. Наступний базис - похідний, утворений правилами оперування і онтологічної схеми. Онтологічна схема має вигляд системи знань, які фіксують основні елементи тієї області дійсності, до якої теорія є відповідником. О. С. Уйбо наголошує на існуванні специфіки історичної теорії, яка полягає у тому, що історичні теорії існують як опис фактологічного базису, а ведучу роль у їх генезисі відіграє базис нормативний.

Таким чином, формування незалежної галузі теорії історичного знання має на меті роботу з певним фактографічним матеріалом, який вже не прямо узгоджений за єдиними наукознавчими правилами і законами. Властивість історичного факту визначається його певною релятивністю (Р. Діптей, Г. Ріккерт, Б. Кроче, Р. Дз. Коалінгвуд) щодо суто природних явищ, одухотвореність людським існуванням, а відтак і визнання права історичного візнання на дослідження дійсності певного роду, невідстаного

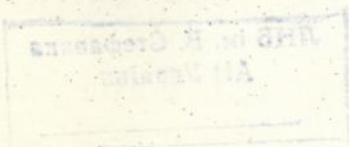
іншим галузям дійсності. Важливим висновком з ідеї специфічності історичних фактів є визначення принципів історичного релятивізму (К. Беккер, Ч. Бірд), котрі ґрунтуються не на мертвому зв'язку суб'єкт-об'єкта, а на живій постаті суб'єкта саме історичного пізнання, якою знає впливів факторів, зумовлюючих добуток історичного дослідження. Тому історичне пізнання не перебирає всіляко ознак суто об'єктивістських, але об'єктивність його забезпечується зверненістю до живого індивіда, складової історичного процесу - людини.

Виходячи із зазначеного, проблема історичного пояснення набуває нових істотних характеристик, які не необхідні у інших галузях пізнання. Історичний факт і його пояснення, що закладаються у підвалинах певних історичних панорам, залежать від постаті історика, його індивідуальності і здатності до роботи з фактами та їх відтворенням.

Дискусія розпочалася із появою статті К. Гемпеля "Функції загальних законів в історії", де стверджувалося, що історичне пояснення узгоджується із загальною схемою пояснення і, таким чином, не відрізняється від пояснення в інших емпіричних науках, які теж використовують фактографічну базу. Одразу ж у відповідь з'явилися численні спростування, у яких обґрунтовувалися різноманітні концепції відмінності пояснення історичних фактів від суто наукознавчих. Виокремлюється підстава раціонального пояснення (У. Дрей), "методологічного індивідуалізму" (Дж. Уоткінс), антипсихологізму (Е. Геллер, М. Мандельбаум), діалектики індивідуального і структурного пояснення (Гарфінкель), синтетична підстава генетичного підходу із аналітичною моделлю історичного пояснення (Дж. Портер), співвідношення історичного і теоретичного пояснення (Греукен).

Обговорення цієї проблеми привело до певних висновків, але їх зміст зводився до того, що для вирішення проблеми пояснення історичних фактів необхідно попереднє вирішення проблеми об'єктивності історичного пізнання. Розпочинають цю дискусію в історичній науці автори праць, у яких обстоюються принципи об'єктивізму і релятивізму як граничних позицій послідовного явища.

Перші творці і послідовники релятивістичної концепції К. Беккер і Ч. Бірд зводили проблему об'єктивності історичного

знання до простої формули: "кожен сам собі історик" (К. Беккер). Перспективізм У. Волша став продовженням попередньої лінії. Об'єктивність в історії не може тлумачитись у тому жорсткому розумінні, у якому вона присутня в природничих науках, оскільки результати історичного пізнання частково залежать від "кута зору" дослідника. У відповідності до позицій перспективізму, всі історії об'єктивні. У. Дрей, продовжуючи лінію перспективізму, вбачає можливість створення об'єктивної історії у синтезі "перспектив" і "кутів зору". Тому критерієм об'єктивності стає "можливість згоди".

У свою чергу, прихильники історичного об'єктивізму запропонували відповідно аргументовані концепції. Сукупним добутком аналізу цих концепцій є визнання того, що певна подія стає історичним фактом у певній системі передумов у процесі опрацювання інформації. Але, щодо історії як специфічного явища, проблема об'єктивності залишається невирішеною, адже жодна процедура не дає змоги ствердити або спростувати об'єктивність добутого знання, оскільки аналізований дійсний історичний стан справ насправді на момент аналізу є вже минулим.

Своєрідним вирішенням зазначеної проблеми стала концепція невтальностей в історії, яку розробляли представники школи "Анналів". Перед "анналістами" не виникає утруднень щодо того, яким чином можлива історична теорія. Історичні факти ніяк не є відповідниками фізичних предметів, що існують незалежно від дослідника (є об'єктом), суспільство неможливо досліджувати як "річ". Для історика історичний факт не є раз і назавжди фіксованим, але перш за все є "суспільним відношенням" між минулим і дійсним, відношенням, яке набуває свого визначення у процесі діалога між істориком і свідомством минулого.

Проблема історичного пояснення втілена у концепції достатності пояснювальних гіпотез. Для "анналістів" виключно недостатні концепції, які абсолютизують будь-які економічні системи. Для історика цілковито неприпустиме функціональне пояснення, бо ж тут воно піднімається описом механізму функціонування системи (ситуація, що склалася у марксизмі). При цьому незбіжно абсолютизуються функціональна визначеність історичних змін, що позбавляє сенсу дослідження причинних залежностей за межами даної (іманентної) структури.

Таким чином, саме у теорії ментальностей поняття історичного факту найбільше втілює змістовну і формальну характеристики явища спідкування, а система типологізації фактів історії може бути запропонована як приблизна методологія типологізації історичних типів спідкування. Це окреслює значне коло подальших досліджень.

СПИСОК ДРУКОВАНИХ ПРАЦЬ ПО ТЕМІ ДИСЕРТАЦІЇ.

1. "Суспільний аспект взаємовпливу пізнання і спідкування та його роль у здійсненні творчого процесу" // "Проблеми філософії", Випуск 93, Київ, "Либідь", 1992 - 0,5 д. а.
2. "Общение как условие творческого процесса". Тезиси XIII Всесоюзного теоретического семинара "Мировоззрение и научное познание" // "Духовное творчество: процесс, эффективность" (Київ - Ужгород, 1990).
3. "Роль спідкування у творчому процесі" // "Світогляд та духовна творчість", Київ, "Наукова думка", - 1 д. а. (у співавторстві з Прилюком Ю. Д.), із них особ. авт. - 0,5 д. а.
4. "Проблема історичного синтезу і українська історіософія" // Матеріали міжнародної конференції "Україна в розбудові держави", Київ, 1993 - 0,5 д. а. (в друці).
5. "Основи типологізації форм історичного процесу (цивілізаційний аспект аналізу)" // "Цивілізація і історичний процес (соціально-філософський аналіз)" - 1,5 д. а. (в друці).

AB 29.523

Кіта, арук. ФІНУ. З'як. 726-80.